

ЗАПОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

Ткаченко Віктор Григорович

РОБІТНИКИ МЕТАЛУРГІЙНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ
В ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-КОМАНДНИХ
МЕТОДІВ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІКОЮ
(ДРУГА ПОЛОВИНА 20-х - 30-І РОКИ)

07.00.02 - Історія України

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Запоріжжя - 1993

№ 26. 768

Робота виконана в Запорізькому державному університеті

Науковий керівник - доктор Історичних наук,
професор Кульчицький С.В.

Офіційні опоненти - доктор Історичних наук,
професор Іваненко В.В.

- кандидат Історичних наук,
старший науковий співробітник
Данильченко О.П.

Провідна організація - Криворізький державний педагогічний
Інститут

Захист відбудеться "26" Березня 1993 р. о 14 год.
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.068.52.03 по присуджен-
ню наукового ступеня кандидата Історичних наук при Запорізькому
державному університеті /адреса: 330055, м.Запоріжжя, вул.Жуковсько-
го, 66, к.У, акт.зал/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці держ-
університету

Автореферат розіслано "24" лютого 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат Історичних наук,
доцент

С. Тимченко

С.М.Тимченко

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00826207 (P)

І. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Історичний досвід перетворення економіки України в 20-30-і роки в умовах формування і зміцнення культу особи Сталіна і адміністративно-командної системи продовжує викликати велике наукове і практичне зацікавлення. Одним із пріоритетних напрямків історичних досліджень історії України є соціальні і економічні аспекти індустріалізації. Назріла потреба комплексного вивчення соціально-економічних і політичних процесів, які проходили в роки перших п'ятирічок, глибшого проникнення в сутність процесів індустріалізації на Україні, правильної оцінки їх характеру та наслідків.

Реалізація реконструкційних і будівельних планів була зв'язана з величезними труднощами об'єктивного і суб'єктивного характеру. До перших потрібно віднести гостру нестачу фінансових і матеріальних ресурсів, недостатній досвід координації господарської діяльності різних галузей економіки, відсутність достатньої кількості кваліфікованих робітників. Труднощі суб'єктивного характеру в першу чергу були викликані наслідками формування режиму тоталітаризму в СРСР. Все це вплинуло на формування і розвиток трудових колективів металургійних підприємств України. Використовуючи адміністративно-командні методи, сталінське керівництво здійснювало масові беззаконня, які відбилися на всьому політичному й економічному житті. Однак, як і будь-які інші надзвичайні заходи, вони не могли забезпечити довгостроковий ефект і через певний час почали гальмувати подальший розвиток суспільства.

Аналіз різноманітних сторін діяльності працівників металургійних підприємств України дозволяє виявити деякі закономірності, властиві становленню соціально-класової структури суспільства в 20-30-і роки, простежити процес формування галузевого загону працівників, співвіднести його із загальними змінами, які відбувалися в суспільстві.

Об'єкт дослідження. Дисертація присвячена вивченню процесів, які впливали на становлення і розвиток робітничих кадрів металургійної промисловості, - галузі багато в чому визначуючої успішний розвиток народногосподарського комплексу не тільки України, але і всього Радянського Союзу. Ще одним надзвичайно важливим аргументом на користь вибору теми даного дослідження стала та обставина, що за

межами уваги комплексного всестороннього аналізу спеціалістів виявився провідний загін робітничого класу не лише України, але і СРСР в цілому. Досить сказати, що українські металурги склали більше 50 відсотків усіх робітників чорної металургії Радянського Союзу. Вивчення і аналіз стану робітничого класу металургійної промисловості республіки дозволяють визначити ступінь складності і суперечливості суспільного розвитку країни в середині 20-х - 30-і роки.

Стан наукової розробки проблеми. Історіографічної уваги в першу чергу заслуговують ті роботи, в яких предметом спеціального дослідження є робітники металургійної промисловості України.

Певну роль у розкритті теми відіграли роботи, написані у 20-30-і роки. Першими авторами стали керівники тресту "Південсталь" і ряду металургійних підприємств.¹ У них міститься узагальнений матеріал про стан металургійної промисловості України, розкриваються причини, які гальмували процес відбудови (спрацьованість устаткування, нестача коштів, труднощі забезпеченості сировиною і т.п.). Оpubліковані статті містять також дані про необхідність і доцільність реконструкції і нового будівництва. Варто, проте, зауважити, що в усіх названих роботах відомості і характеристики мають у більшій мірі плановий, проектний характер, в який сталінське керівництво з часом внесло корективи.

Із публікацій кінця 20-х - початку 30-х років варто назвати книги і брошури О.Зикова, М.Ленау, М.Пазола та ін.² Написані на ма-

-
1. Бирман С.П. Пути развития южной металлургии // Уголь и железо.- 1926.- №14.- С.88-101; Гвахария Г. Реконструкция металлургической промышленности СССР. 1925-1927 гг. // Хозяйство и управление.- 1927.- №7-8.- С.104-122; Межлаук В.И. Очередные задачи металлургической промышленности // Металл.- 1927.- №1-4.- С.5-21; Трахтер В.С. Очередные задачи Югостали // Металл.- 1927.- №6.- С.130-135 і ін.
 2. Зиков А. Миллионы в мусоре. Опыт Днепровского завода им.Дзержинского.-М., 1931; Ленау М. Соревнование в городе чугуна и стали. Очерки о социальном соревновании на Днепропетровщине.-Х., 1929; Пазол Н.Б. Производительность труда в украинской металлургии.-Х., 1929; Развернутым фронтом на борьбу с потерями в производстве. Опыт кампании борьбы с потерями на заводах им.Петровского и Ленина / в Днепропетровске /.-Х.-Днепропетровск., 1931; Капустин А. Кто лучший? Ста- левар Кретов.-М., 1933 і ін.

теріалах великих металургійних підприємств республіки, вони містять факти про участь металургів у соціалістичному змаганні, русі за зниження собівартості продукції, економію сировини, матеріалів і т.д. Ці роботи практично не документовані. Вони, як правило, писались по гарячих слідах подій і ум часом бракує статистичних даних, перевірених і узагальнених фактів. Автори більшості книг і брошур у популярній формі розповідали про тих чи інших передовиків виробництва, про результати і методи їх роботи. Вони швидше являють собою літературні твори, ніж історичні дослідження, але в той же час цікаві для дослідника. Слід зазначити, що в цій літературі боротьба з труднощами, які мали місце в організації змагання серед робітників, майже не висвітлюється. Тому створюється враження, що воно розвивалось безперешкодно.

Аналізу різноманітних форм і методів професійно-технічної підготовки кадрів присвячені праці Д.Демерджи, М.Маркіра, В.Морського, І.Савченка і І.Большакова¹ та інших авторів. Одначе, багато питань висвітлюється в них надто оптимістично і безконфліктно, їм також властиві вузькість хронологічних рамок, опора на особисті враження.

Особливу зацікавленість викликає монографія начальника головного управління металургійної промисловості країни О.Гуревича². Наукова вага цієї роботи полягає перш за все в тому, що в ній одночасно досліджуються економічні і соціальні проблеми. Автор розгля-

-
1. Демерджи Д. Мастера техники. Из опыта проведения изотовского похода на заводе им.т.Петровского.-Х.-Днепропетровск.,1934; Дома №7. Опыт работы доменщиков завода им.Дзержинского за освоение нового производства.-М.,1933; Люди Сталинского металлургического завода.-Сталино.,1935; Маркир М. В боях за трубы. Первый опыт борьбы за овладение техникой и проведение соцтехэкзамена на Днепропетровском трубопрокатном заводе им.Ленина.-Х.,1934; Завод Изотовых /Дела и дни Сталинского металлургического завода/.-Х.,1934; Савченко И.Т. и Большаков И.Я. Из опыта техпропаганды на Дзержинке.-Х.-Днепропетровск.,1936; Техучеба на Дзержинке. Из опыта техпропаганды на заводе им.Дзержинского.-Б.М.,1934; Хват Л.Б. Встречный дзержинцев. Опыт составления тех.промфинплана на металлургическом заводе им.Дзержинского.-М.,1932 і ін.
 2. Гуревич А.И. Победа партии. Черная металлургия к УП съезду Советов.-М.-Л.,1935.

дві аспекти економічної політики у взаємозв'язку з питаннями господарського керівництва чорною металургією, а також із найважливішими соціальними процесами. В монографії на конкретному матеріалі розглядаються чисто технічні питання -- розробка проектів впровадження нової техніки на виробництві, масштаби і особливості будівництва металургійних заводів, які труднощі доводилось долати на цьому шляху. Особливу увагу при цьому автор звертає на висвітлення таких слабо розроблених питань, як механізація трудомістких процесів, реорганізація заробітної плати, постачання і побут робітників.

У нерозривному зв'язку з розвитком металургії країни порушуються і питання удосконалення системи керівництва промисловими підприємствами. Звичайно, не все в однаковій мірі вдалось авторові, який взявся за розкриття такої складної і багатопланової теми. Деякі проблеми, а саме - засвоєння робітниками нової техніки, організація трудового змагання, форми і методи технічної підготовки кадрів - практично не порушуються. До слабких місць цієї праці варто віднести низький рівень узагальнення наведених фактів і прикладів, відсутність зіставлення цифрових матеріалів, що надає викладу ілюстративного характеру. Хоча багато які висунуті автором методологічні положення книги застаріли, проте в цілому вона і тепер є цікавою для дослідників історії робітничого класу України.

Надзвичайно великі зусилля дослідників у 30-і роки були спрямовані на популяризацію стаханівського руху.¹ На жаль у цих працях відсутній глибокий аналіз явища, а змагання показані як ланцюг суцільних перемог і досягнень, тріумфу "звільненої праці".

1. За освоение новых форм выработки /Материалы к стахановскому декаднику освоения новых норм 1937 г./.-Амур Н.Днепровск.,/1937/; За 300 000 колес.-Н.Днепровск.,/1936/; Илиевский Н.Г. Первый год стахановской работы. Опыт работы стахановцев и пути развития стахановского движения на строительстве Криворожского металлургического комбината.-/Кривой Рог/.,1936; Новые люди - новые технические нормы. Первые итоги работы стахановцев на заводе имени Карла Либкнехта.-Х.,1935; Первые шаги. Из опыта стахановской работы рельсобалочников завода им.Петровского.-Х.-Днепропетровск., 1936; Опыт прокатчиков-стахановцев завода им.Сталина /Донбасс/.-Х.,1936; Работа стахановцев Дзержинки.-Х.-Днепропетровск., 1935 і ін.

Частина літератури про стаханівський рух у металургії України не має історіографічного значення. Загальною рисою цих праць є те, що в них міститься детальний аналіз методів праці, організації і технології виробництва і не зважується увага на безпосередніх учасників руху, а недоліки в організації і розгортанні стаханівського руху практично не висвітлюються.

В цілому для історіографії другої половини 20-х - 30-х років характерне спрощене трактування політичних і соціально-економічних процесів у країні загалом і в металургійній галузі зокрема, ігнорування об'єктивних і суб'єктивних причин, які призвели до складнощів на виробництві. Переважають публікації науково-популярного і пропагандистського характеру. Проте праці 20-30-х років поклали початок накопиченню документальних матеріалів про робітничий клас металургійних підприємств України.

Перші дисертаційні дослідження Ф.Г.Скубія і І.О.Панченка¹, в яких порушено проблеми робітничого класу галузі, з'являються на початку 50-х років. Однак побудовані вони були на вузькій джерело-знавчій базі і мали схематичний виклад. На науковому рівні дисертацій відбулось догматичне дотримування настанов Сталіна і "Короткого курсу історії ВКП(б)" про організацію соціалістичного змагання, про кадрову проблему і т.п.

З кінця 50-х років, переважно в переддень різних ювілеїв Радянської влади, з'являється ряд брошур - колективних і індивідуальних монографій вчених - економістів, які охоплювали розвиток чорної металургії за роки соціалістичного будівництва.² Основна увага в

1. Скубий Ф.Г. Большевики Донбасса в борьбе за развитие черной металлургии в годы второй пятилетки /1933-1937 гг./. Дисс. на соискание ученой степени канд. ист. наук. -К., 1952; Панченко И.А. Борьба Коммунистической партии Советского Союза за подъем черной металлургии /1929-1934 годы/. Дисс. на соискание ученой степени канд. ист. наук. -М., 1953.
2. Чорна металургія до сорокаріччя Великої Жовтневої соціалістичної революції. -Х., 1957; Середенко М.М. Чорна металургія України. 1917-1957. -К., 1957; Агалецкий Ф., Барац И., Волобуев В., Логвиновский М. Черная металлургия Советской Украины. -/Днепропетровск./, 1959; Федоровський Н.В. Чорна металургія України. -/К./, /1960/; Айзенштейн М.Д., Мышко В.К., Подольный И.Б., Поклонский Ф.Е. Черная металлургия Донбасса за годы Советской власти. -К., 1967; Терещен-

них зверталась на технічний бік розвитку галузі - впровадження нової техніки і технології, освоєння випуску нових видів продукції і т.п. Проблеми робітничого класу залишаються, як правило, за межами уваги дослідників.

Більш багатоплановою була фундаментальна монографія "Развитие металлургии в Украинской ССР".¹ Для цього дослідження характерні великомасштабна постановка проблем, спроба принципів оцінок багатьох явищ. Два параграфи праці присвячені безпосередньо дослідженню процесів, які відбувались у середовищі металургів, - удосконаленню праці і побуту, підготовці кадрів, організації соціалістичного змагання і ударництва в 20-30-і роки.

Деякий фактичний матеріал із досліджуваної проблеми міститься в статтях Д.П.Поклада, Г.С.Бігун, В.П.Чумаченка, І.Г.Кардаша², присвячених окремим питанням історії робітників-металургів України на різних етапах індустріалізації. Переважно увага в них зосереджена на питаннях, пов'язаних із розвитком соціалістичного змагання, кадрових питаннях, матеріально-побутових умовах і т.п. Цим

-
- ко Н.А. Черная металлургия Украинской ССР за 50 лет Советской власти.-К., 1967; Терещенко Н.А., Шукин А.Г. Развитие металлургии на Украине за 60 лет Советской власти.-К., 1977; Черная металлургия Донбасса за годы Советской власти.-Донецк, 1977 і ін.
1. Развитие металлургии в Украинской ССР.-К., 1980.
 2. Бігун Г.С. Діяльність партійних організацій Донбасу в галузі розвитку соціалістичного змагання у вугільній та металургійній промисловості наприкінці другої п'ятирічки //Наук.праці з історії КПРС.-К., 1971.-Вип.46.-С.47-52; Кардаш І.Г. У истоков социалистического соревнования /На примере треста "Дюгосталь", 1921-1928//Вопросы истории социально-экономической и культурной жизни Сибири и Дальнего Востока.-Новосибирск., 1968.-Вип. I.-С.37-48; Поклад Д.П. Борьба за развитие металлургии у роки першої п'ятирічки//Укр. іст. жур.-1967.-№8.-С.103-106; Чумаченко В.П. Мероприяття Коммунистической партии по улучшению материально-бытовых условий рабочих металлургической промышленности /1929-1932 гг// На материалах Украины//Научные записки Днепровского госуниверситета.-Т. 7.-Сборник работ аспирантов кафедры истории КПСС.-Вип. 7.-Днепропетровск., 1962.-С.23-35; Его же. Коммунистическая партия Украины - организатор массового технического обучения рабочих кадров на металлургических предприятиях /1929-1932 гг.//Там же.-С.61-78.

праям властиво теза про наступальний і успішний розвиток різних сторін діяльності трудових колективів. Наведені в них дані носять розрізнений характер і мають на меті показати позитивні результати діяльності партійних і комсомольських організацій. Слабким місцем даних досліджень є відсутність аналізу недоліків в організації масових рухів і виробничих процесів на підприємствах: конфлікти і помилки не аналізуються, а розглядаються як аномальні явища.

Статті М.С.Руденка і Ф.Г.Турченка¹, М.С.Держалюка² ввели в науковий обіг великий фактичний матеріал про розробку проектною і плановою документацією Запорізького промислового комплексу, а також раніше невідомі дані про діяльність І.Бірмана як одного з керівників тресту "Південсталь", а потім величезного металургійного підприємства України - заводу ім. Г.І.Петровського.

В результаті роботи над дисертаційним дослідженням автор ознайомився з дисертаціями і авторефератами, які мають безпосереднє відношення до теми. У 60-70-і роки було захищено ряд дисертацій історико-партійного і історико-економічного плану на матеріалах металургійних підприємств.³ Порівняно з попередніми дослідженнями

-
1. Руденко Н.С., Турченко Ф.Г. Разработка проектов Днепровской гидроэлектростанции имени Ленина и заводов Днепровского промышленного комбината // Вопросы истории СССР. -X., 1980. -Вып.25. -С.58-66.
 2. Держалюк М.С. Іштван Бірман і розвиток металургії на Україні у 1920-1930-ті роки // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. -К., 1991. -Вип.1. -С.76-83.
 3. Бигун Г.С. Коммунистическая партия - организатор движения новаторов угольной и металлургической промышленности в годы второй пятилетки /1933-1937 гг./: На материалах Донбасса/. -Автореферат дис. на соискание ученой степени канд.ист.наук. -Донецк., 1973; Грушевский Д.Н. История Ждановского металлургического завода имени Ильича. -Диссертация на соискание ученой степени канд.эконом.наук. -К., 1967; Кардаш И.Г. Рабочие Донецко-Криворожского бассейна в борьбе за восстановление и начало реконструкции черной металлургии Украины. -Автореферат дис. на соискание ученой степени канд.ист.наук. -М., 1965; Чумаченко В.П. Подъем материального благосостояния и культурно-технического уровня рабочих металлургической промышленности Украины в годы первой пятилетки /1928-1932 гг./. -Диссертация на соискание ученой степени канд.ист.наук. -К., 1963.

аналогічного характеру автори значно повніше розкрили діяльність трудових колективів і громадських організацій з питань організації трудового змагання, впровадження і освоєння нової техніки, ліквідації безробіття і т.п. Цим дисертаціям були властиві ідеологічні стереотипи - спрощене пояснення негативних наслідків діяльності адміністративно-командної системи, відсутність аналізу труднощів, недоліків і помилок у діяльності трудових колективів металургів та ін.

Якісно новий етап в історіографії розпочинається у другій половині 80-х років, йому властиві стрімкість і кардинальність розриву з попередніми концепціями дослідження історії робітничого класу. Використання додаткових джерел, нове прочитання давно відомих матеріалів, введення в науковий обіг оригінальних статистичних даних і маловідомих фактів соціально-економічного і політичного розвитку країни дозволили Л.А.Гордону, Е.В.Клопову, О.Р.Лацису, В.О.Козлову, О.В.Хлевнюку, В.М.Даниленку, Г.В.Касьянову, С.В.Кульчицькому¹ та іншим дослідникам підготувати кілька наукових і науково-популярних монографій. Автори висловили ряд цікавих, нестандартних думок про причини стрімкого повороту від нової економічної політики до адміністративно-командної системи, зробили спробу аналізу реальних соціально-економічних процесів у країні, а також кардинального зламу традиційних поглядів на історію робітничого класу.

У роботі над дисертаційним дослідженням допомогли бібліографічні покажчики², які дозволили провести бібліографічний пошук до-

1. Гордон Л.А., Клопов Э.В. Что это было? Размышления о предпосылках и итогах того, что случилось с нами в 30-40-е годы.-М., 1989; Лацис О.Р. Выйти из квадрата. Заметки экономиста.-М., 1989; Козлов В.А., Хлевнюк О.В. Начинается с человека. Человеческий фактор в социалистическом строительстве: итоги и уроки 30-х годов.-М., 1988; Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицкий С.В. Сталинизм на Украине: 20-30-ті роки.-К., 1991 і ін.
2. Історія робітничого класу Української РСР: Науково-допоміжний бібліографічний покажчик.-К., 1985; Розвиток металургії в Українській РСР. Покажчик літератури.-К., 1972; История промышленных и сельскохозяйственных предприятий Украинской ССР /1946-1986гг./ . Научно-вспомогательный библиографический указатель.-К., 1987.

кументальних видань, а також простежити формування всього комплексу публікацій.

Аналіз наявної літератури свідчить, що була проведена певна робота по вивченню різноманітних сторін діяльності робітничого класу України, в тому числі і робітників металургійної промисловості. Разом з тим той же аналіз переконливо свідчить, що в розробці історії робітничого класу було немало недоліків, характерних для всієї попередньої історіографії, - відсутність критичного вивчення і осмислення організації і розвитку внутрішніх процесів, які відбувались у середовищі робітничого класу.

Огляд надрукованої літератури і дисертацій свідчить про те, що обрана для дослідження тема потребує подальшого вивчення. Питання проєктування, будівництва і технічної реконструкції хоча і мали елементи регіонального аналізу, проте узагальнення матеріалу в масштабах всієї республіки поки що не розпочиналось, та і в цілому стан робітничого класу металургійної промисловості України в 20-30-і роки ще не став об'єктом комплексного дослідження. Виходячи із ступеня дослідження теми і внеску попередників у її розробку, враховуючи складність вивчення багатопланової проблеми, автор зосередив основну увагу на аналізі, узагальненні і осмисленні головних напрямків у діяльності колективів металургійних підприємств України і поставив перед собою такі цілі:

- на прикладі вивчення виробничої діяльності і побуту робітників-металургів показати сутність, прийоми, методи і загальну спрямованість функціонування партійно-державної системи;
- проаналізувати зміст, основні напрямки, найефективніші форми і методи діяльності металургів у період реконструкції і будівництва підприємств галузі;
- визначити місце і роль робітників галузі в соціально-економічній і політичній структурі суспільства середини 20-х - 30-і роки.

Для досягнення поставленої мети в процесі дисертаційного дослідження вирішуються такі завдання:

- показати складність і суперечливість процесів розробки проєктної і планової документації металургійних підприємств республіки в умовах форсованої індустріалізації;
- розкрити негативну роль сталінських "поправок" у розробці планів і завдань розвитку металургії України в роки перших п'ятирічок;

- проаналізувати хід будівництва і реконструкції підприємств;
- дослідити кількісні та якісні зміни у складі металургів України;

- розглянути і проаналізувати найдійовіші форми і методи трудової активності робітничого класу;

- виявити причини протиріч і недоліків, які заважали успішній трудовій діяльності металургів;

- враховуючи наявні розходження в оцінці деяких явищ і фактів, автор на основі порівняльного аналізу різних за своїм характером документів зробив спробу дещо уточнити і висловити свої судження про них.

Наукова новизна дисертаційного дослідження полягає в комплексному підході до осмислення становища робітників металургійної промисловості України в середині 20-х - 30-і роки. Поряд із узагальненням позитивного досвіду в діяльності трудових колективів зроблено спробу розкрити недоліки і причини їх появи. Новизну дисертації характеризує і введення в науковий обіг великої кількості раніше не використовуваних архівних джерел.

Джерельну базу склали різноманітні за характером, формою і змістом надруковані і не надруковані матеріали. В основу дисертації покладено архівні документи. В роботі використані матеріали Центрального державного архіву вищих органів державної влади і органів державного керівництва України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГОУ), Російського центру збереження і вивчення документів новітньої історії (РЦЗВДНІ), Російського державного архіву економіки (РДАЕ), Державного архіву Російської Федерації (ДАРФ), державних архівів Дніпропетровської (ДАДО), Донецької (ДАДОН) і Запорізької (ДАЗО) областей.

Під час роботи в ДАРФ вивчено матеріали фондів Всесоюзної Центральної Ради Професійних Спілок (Ф.5451), Центрального Комітету Всесоюзної професійної спілки робітників-металістів (Ф.5469), Центрального Комітету Спілки робітників металургійної промисловості (Ф.7680). Із фондів РДАЕ опрацьовані документи Вищої Ради Народного Господарства (Ф.3429) і Народного комісаріату важкої промисловості СРСР (Ф.7297). Із ЦДАВО України найширше використано матеріали Всесоюзного державного об'єднання металургійної, залізорудної і марганцевої промисловості "Сталь" (Ф.1281), Ради професійних спілок України (Ф.2605), Всеукраїнського комітету професійної спілки робітників металургійної промисловості (Ф.2755) і інші.

У названих фондах наведені відомості про фінансування, спорудження і введення в дію металургійних підприємств. І статистичні дані, які дають можливість простежити процеси формування трудових колективів, виявити причини і особливості дефіцитності кадрів, ґрунтовно проаналізувати форми і методи підготовки кваліфікованих кадрів на підприємствах і інші питання. Велику інформаційну цінність, зокрема, мають довідки, підготовчі матеріали і постанови різних комісій Народного комісаріату робітничо-селянської Інспекції України (Ф.539), котрі дозволили простежити різні сторони діяльності трудових колективів металургійних підприємств республіки.

Готуючи дисертацію, автор ознайомився з матеріалами Центрального комітету Всесоюзної Комуністичної партії (більшовиків), які зберігаються в РЦХІДНІ (Ф.17) і документами республіканської партійної організації (Ф.1 ЦДАГОУ), де широко подані доповідні записки, довідки, підготовчі матеріали до партійних пленумів і з'їздів, стенограми обласних партійних конференцій і т.п. Частина документів відклались в особистих фондах В.В.Куйбішева (Ф.79) і Г.К.Орджонікідзе (Ф.85). В них знаходяться перлишко, тексти виступів перед господарськими керівниками на різних форумах, рапорти металургів та інші документи.

Цікаві матеріали зберігаються у фондах державних архівів Дніпропетровської, Донецької, Запорізької областей. У них містяться, хоча і фрагментарно, документи великих металургійних підприємств України: Нижньодніпровського заводу ім.Комінтерна (Ф.Р-2161), Дніпропетровського заводу ім.В.І.Леніна (Ф.Р-2143), "Запоріжсталі" (Ф.Р-1378) та інших.

При підготовці дисертації автором вивчено матеріали більше, ніж 50 архівних фондів.

Значною групою джерел є підготовлені на загальносоюзному матеріалі тематичні збірники документів і матеріалів.¹ Тематика збірників універсальна, вона відображає різні документальні підборки про економічний розвиток країни, трудову діяльність робітничого класу і, зокрема, металургів, про джерела поповнення і підготовки кадрів і т.п. Значна кількість матеріалів опублікована в

1. Индустриализация СССР, 1926-1928 гг. Док. и мат.-М., 1969; Индустриализация СССР, 1929-1932 гг. Док. и мат.-М., 1970; Индустриализация СССР, 1933-1937 гг. Док. и мат.-М., 1971.

серії документальних збірників "Промышленность и рабочий класс Украинской ССР";¹ а також публікаціях регіонального масштабу, присвячених різним сторонам діяльності робітників.²

Основна увага в збірниках "Промышленность и рабочий класс Украинской ССР" звернена на розвиток важкої промисловості. Тут ми знаходимо, як правило, інформації і рапорти про виробничі досягнення підприємств, успішний розвиток соціалістичного змагання, повідомлення про будівництво і пуск металургійних агрегатів і т.п. Одначе потрібно сказати, що при відборі документів і матеріалів упорядники практично минули такі важливі проблеми, як: постачання робітників продуктами і товарами першої необхідності, не знайшли належного відтворення труднощі вирішення житлової проблеми, стан зарплати і зміни структури витрат сімейного бюджету і т.д.

Архівні матеріали і документи звірялись і доповнювались даними статистичної і довідкової літератури, виданої в 20-30-і роки,³ котра містить як загальносоюзний, так і республіканський матеріал, який стосується різнопланової діяльності трудових колективів металургів.

-
1. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период построения фундамента социалистической экономики /1926-1932 годы/. Сб. док. и мат. -К., 1966; Промышленность и рабочий класс Украинской ССР, 1933-1941. Сб. док. и мат. в двух частях. Часть I. Промышленность и рабочий класс Украинской ССР в период завершения социалистической реконструкции народного хозяйства. Победа социализма в СССР /1933-1937 гг./ -К.; 1977.
 2. Творческая активность рабочих Днепропетровщины: Летопись трудового героизма и социалистического соревнования рабочих Днепропетровской области, 1920-1985. Док. и мат. -Днепропетровск., 1986; Промышленность и рабочие Донбасса, октябрь 1917-июнь 1941. Сб. док. -Донецк., 1989 и др.
 3. Профсоюзная перепись 1932-1933 гг. -М., 1934. -Вып. I; Радянська Україна та АМСРР. Економічно-адресовий довідник 1932-1933. -Б.М.; Соціалістична Україна. Стат.зб. -К., 1937; УСРР в цифрах. Стат. довідник. -Х., 1936; Фабрики та заводи України. Стат. довідник. -Х., 1931; Черная металлургия, марганцевая, коксовая и железорудная промышленность СССР. Стат. справочник. 1928-1934 гг. -М., 1935 і ін.

Велику групу джерел складають матеріали періодичної преси: газет ("Правда", "Труд", "За індустріалізацію", "Комуніст", "Соціалістический Донбасс" і ін.), журналів ("Робочий-металург", "Металл"; "Советская металлургия", "Сталь", "Ударник-металург", "Техническая пропаганда" і ін.), багатотиражних газет ("Дніпровський металург", "Ільичовець", "Прапор Дзержинки", "Ударник" та ін.). Фактичні дані, які містяться в періодичній пресі, допомогли доповнити архівний матеріал, якого не вистачає.

В роботі над дисертацією автор прагнув критично використовувати різні за змістом матеріали, перевіряючи їх за допомогою різнобічного аналізу документів і джерел.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що її основні положення можуть бути використані при створенні нарисів історії окремих підприємств, підготовці узагальнюючих робіт з історії робітничого класу, при підготовці спецкурсів і спецсеінарів з історії України.

Апробація роботи. Матеріали дослідження обговорювались на кафедрі новітньої історії України Запорізького держуніверситету. Окремі висновки і узагальнення апробовані на республіканських і регіональних наукових конференціях.

В основу структури дисертації покладений проблемно-хронологічний принцип, що дозволяє визначити масштаби, загальні і відмінні риси діяльності трудівних колективів металургійних підприємств у досліджуваний період.

Структура дисертації підкорена реалізації вище сформульованих цілей і завдань дослідження і складається із вступу, трьох глав, включення, списку літератури і джерел, додатків.

П. СТРУКТУРА І ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі дається обґрунтування теми, постановка проблеми, визначені її актуальність, мета і завдання дослідження, зроблено огляд літератури з теми і характеристику джерел.

У першій главі - "Металургійна промисловість України в системі командної економіки" - дається загальна характеристика і коротко простежується процес розвитку металургійної промисловості, починаючи з другої половини XIX століття. На основі аналізу документальних даних визначається стан металургійних підприємств і галузі

в цілому до середини 20-х років. Це дозволяє зробити такі висновки:

- в кінці XIX століття на Україні практично не було будівництва нових металургійних підприємств;

- перша світова війна, іноземна воєнна інтервенція і громадянська війна завдали величезних збитків галузі;

- відбудова основних виробничих фондів знаходилась у безпосередній залежності від аналогічних процесів у кам'яновугільній і залізничній промисловості, транспорті;

- висока капіталоемкість галузі вимагала і великих фінансових вкладів, яких очевидно не вистачало;

- відчувалась практична відсутність виробництва металургійного устаткування в країні;

- відбудова здійснювалась без суттєвої реконструкції і модернізації - відсутність механізації на основних виробництвах призвела до переважного використання ручної праці.

Все це зумовило зволікання відбудовчого процесу до кінця 20-х років.

За роки громадянської війни різко скоротилась чисельність металургів на підприємствах України. На початку 20-х років на 15 заводах "Південсталі", частина яких знаходилась на консервації, нараховувалось більше 25 тисяч робітників. Гостру нестачу кваліфікованих кадрів доводилось долати за допомогою застосування методів примусового залучення, трудових мобілізацій і вербувань.

Продукція в металургійній промисловості зростала вкрай повільно.

Питання про шляхи капітального будівництва, реконструкції і розширення бази металургії стали порушувати ще задовго до закінчення відбудовчого процесу в галузі, так як без оновлення устаткування підприємств трест "Південсталь", наприклад, міг давати лише 40 відсотків планових показників.

Одним із етапів розробки проектної і планової документації будівництва і реконструкції підприємств був п'ятирічний план. Гостра боротьба з приводу питань планових показників "Південсталі" розгорнулася між керівництвом тресту і головою ВРНГ В.В.Куйбишевим. Затверджене першим п'ятирічним планом збільшення виплавки чавуну до 10 млн.т. досить швидко було переглянута в бік значного зросту. Сталін наполягав на напруженні темпів - на XVI з'їзді партії

більшовиків він поставив вимогу: до кінця п'ятирічки виплавляти 17 млн. т. чавуну. Енергійними запроваджувачами ідеї форсування розвитку промисловості були В.В.Куйбишев, Г.К.Орджонікідзе та ін.

Авантюризм у плануванні, який проявлявся у виправленні та уточненні першого п'ятирічного плану в бік збільшення темпів і скорочення термінів, призводив до постійного коригування технічної документації. Переглядалися проекти багатьох новобудов. Перісна потужність Криворізького і Запорізького металургійних заводів з 650 тис. т. була збільшена удвічі. Відсутність чіткої виробничої програми призводила до безладдя і в розробці проектів реконструкції підприємств. По заводу ім. Г.І.Петровського план капітального будівництва протягом року змінювався 13 разів. Показником "ефективності" такої роботи може бути той факт, що по заводу ім. Ф.Е.Дзержинського він змінювався 10 разів, у результаті чого десятий варіант плану співпав із першим.

Підприємства галузі зіткнулися з низкою проблем, і в першу чергу з постановкою проектно-кошторисної справи. В деякій мірі вони пояснювались недоліками організаційного порядку. Перш за все проектування заводів було занадто розпорошено. Це призводило до паралелізму в роботі, який дорого коштував.

Широкий фронт робіт за умови обмеженості висококваліфікованих кадрів будівельників, а також "штурми" і "аврали", перебої у поставці устаткування та будівельними матеріалами, недостатність будівельної техніки і незадовільне використання наявних механізмів - все це вносило нервозність у діяльність трудових колективів і подовжувало терміни введення заводів до числа діючих.

Перша п'ятирічка поряд із впровадженням в експлуатацію нових фондів і підвищенням коефіцієнта оновлення діючого устаткування, характеризується збільшеною сумою незавершеного будівництва, яке в якості величезного негативного "заділу" переходило в другу п'ятирічку. Потужності нових заводів освоювались повільно. Великі їх розміри, складна техніка створювали спочатку багато труднощів. Організаційні незгоди, низька продуктивність устаткування призводили на підприємствах до завищених трудових витрат.

У другій главі - "Вирішення кадрової проблеми" - досліджуються умови праці, динаміка чисельності робітників-металургів, аналізуються форми і методи підготовки кадрів, характеризується матеріальне становище робітників. •

Протягом відбудовного періоду основним джерелом поповнення робітничих лав металургів були робітники, які залишили в роки руйнування підприємства, а також вихідці із робітничих родин. З переходом до реконструкції і будівництва нових підприємств відбуваються глибокі кількісні та якісні зміни в середовищі робітничого класу. Перш за все вони проявлялись у збільшенні прямих нових робітників і в зростанні питомої ваги вихідців із непростетарських елементів. Потрібно було навчати нове поповнення, виховувати трудову дисципліну, свідомість, підвищувати культурно-технічний рівень. Це була одна із проблем, яка "наскочила" не могла бути вирішена, тим більше, що в середині 20-х років серед металургів кваліфіковані кадри складали всього лише 35 відсотків.

Безконтрольність припливу великої кількості робочої сили негативно вплинула на продуктивність праці, "декваліфікацію" робітників, зниження дисципліни і якості продукції, що призвело до посилення адміністративного контролю і режиму на підприємствах. Відповідно до постанови ЦВК і Раднаркому СРСР, прийнятої в листопаді 1932 року, підлягали звільненню з виробництва і позбавленню продовольчих і промтоварних карток ті робітники, котрі хоча б один раз не з'явились на виробництво без поважних причин. На заводі ім. Г.І.Петровського протягом місяця після постанови було звільнено дві тисячі чоловік. Однією з найсерйозніших перепон ліквідації відставання чорної металургії республіки була плінність робітничих кадрів. У 1929 році на підприємствах "Південсталі" вона становила від 76 до 100 відсотків складу робітників, а серед ІТІ досягала до 200 відсотків. Причини плінності були складні і багатопланові. В дисертації аналізуються деякі з них - величезний приплив нового поповнення, неспорядкованість заробітної плати, загострення житлово-побутових проблем і т.д.

Дефіцит кадрів змушував керівництво підприємств іти на невиправдане підвищення зарплати, тримати своєрідний запас робітників, використовувати працю ув'язнених. Гострою проблемою у вирішенні кадрової політики в середині 20-х - 30-і роки було житлове питання. Середня норма житлової площі на одну людину у зв'язку з бурхливим ростом новобудов і низькими темпами житлового будівництва (а проблеми соціальної культури завжди вирішувались за залишковим принципом) постійно знижувалась.

Одним із вразливих місць розвитку металургійної промисловості України в досліджуваній період була недостатня кількість інженерно-

технічних робітників. На багатьох заводах основні виробничі ділянки очолювали техніки і робітники-практики, які не мали спеціальної освіти. В середині 20-х - 30-і роки інженерно-технічний корпус підприємств неодноразово виявлявся "в полі зору" сталінських правохоронних органів. Різноманітні невдачі, зриви і аварії на виробництві кваліфікувались як шкідництво.

Підсумовуючи, слід зазначити, що технічна реконструкція підприємств і широка програма нового будівництва ставили складні завдання перед кадровим потенціалом металургій республіки. Під тиском вимог керівництва партії і країни, які закликали ще до збільшення виплавки металу, місцеві господарські органи залучали великі контингенти некваліфікованих і тимчасових робітників, і таким чином за допомогою екстенсивних методів намагались досягти бажаних результатів.

Галапувальні темпи індустріалізації вимагали в найкоротші строки вирішити проблему підготовки кадрів. Головною формою підготовки кваліфікованих робітників із відривом від виробництва були школи фабрично-заводського учнівства. Проте школи ФЗУ та інші стаціонарні навчальні заклади були не в змозі повністю забезпечити зростаючу потребу в кваліфікованих кадрах. До того ж нове поповнення поставило на порядок денний необхідність організації масової підготовки кваліфікованих кадрів безпосередньо на виробництві. Така форма підготовки була і позитивною, і негативною водночас. З одного боку, вона давала можливість схопити широкі маси робітників за умови незначних витрат і призводила до прискорених темпів підготовки кадрів. З другого, - засвоєння основ професії новим низькокваліфікованим поповненням часто супроводжувалось поломкою обладнання, великим браком продукції, перевитратою матеріалів, низькою продуктивністю праці. Крім того, рівень професійно-технічної підготовки кадрів за таких умов був недостатньо високим. Система освіти робітників і форми підготовки кадрів на виробництві неодноразово змінювались. Основні форми підготовки кадрів аналізуються в дисертації.

Значне оновлення технічної бази виробництва стало вимагати нових знань, перекваліфікації і навіть деякої лямки стерестипів трудової діяльності. Занадто повільно порівняно з темпами технічного оснащення виробництва розвивалась система підготовки кваліфікованих кадрів робітників. Підготовка їх здійснювалась через мережу різних гуртків, курсів, індивідуально-бригадне учнівство. Вона здійснюва-

лась у складних умовах і багато в чому стримувалась великою плинністю.

У третій главі - "Трудове змагання робітників-металургів" - аналізуються форми інтенсифікації трудової діяльності металургів і вплив державної системи на ініціативу робітників. Пізніше підвищення планових завдань в кінці 20-х - початку 30-х років породжувало численні прориви і перебої на виробництві. Адміністративно-командна система, яка набирала сили, ігнорувала економічні важелі підвищення продуктивності праці, орієнтувалась на "воєнно-комуністичні" методи організації виробництва, на голій ентузіазм, на штурмове вирішення економічних проблем. Ігнорування реальних процесів і закономірностей, спроби одним махом вирішити надзвичайно складні питання формування виробничих відносин знову продемонстрували свій руйнівний вплив. Сповна це відбилось на організації так званого "соціалістичного змагання", учасники якого повинні були подолати всі труднощі і підняти продуктивність праці, до того ж за умов, коли технічна реконструкція підприємств тільки розпочиналась. Проте нескінченно експлуатувати ентузіазм і самсвідданість людей, прикриваючи ними невміння або небажання вирішувати реальні проблеми організації праці, було неможливо. Надзвичайні заходи не виправляли, а лише ускладнювали становище.

Спочатку змагання було суцільно добровільною справою молодих відносно кваліфікованих робітників. Переважно в ударні бригади об'єднувались члени партії та комсомольці, які підтримували високі темпи індустріалізації. В партійних документах змагання отожнювалось майже виключно із самопожертвою, добровільним підвищенням норм і т.д.

Рух ударних бригад починав набувати масового характеру, проте цього було недостатньо. Партійне і господарське керівництво підприємств прагнуло створити ударні колективи цілих виробничих ділянок, цехів, заводів. Формально в учасники змагання включали всіх робітників підрозділів, які змагались, незалежно від їх згоди. У кінці 1929 року колектив заводу ім. Г.І.Петровського оголосив себе ударним. Проте подальша виробнича діяльність показала, що таку серйозну заявку було зроблено без врахування реальних обставин. І врешті-решт, по ряду виробничих показників завод погіршив свою роботу.

Адміністративне насадження ударних бригад, включення до них випадкових людей не тільки не давало позитивних результатів, але й

дискредитувало рух, занижувало рівень вимог до бригад. Багато з адміністративно створених бригад і інших подібних колективів працювали зовсім погано, а деякі розпадались. Не останню роль у дискредитації ударного руху відіграло розповсюдження так званого "лжеударництва", коли робітники, яких вважали ударниками, насправді такими не були.

Поступово перешкоди на шляху розвитку змагання долались.

Новий етап у розвитку трудового змагання пов'язаний із рухом стаханівців. Партійні, господарські та громадські організації прагнули надати рухові масовий характер. Для цього широко використовувались різноманітні форми пропаганди і узагальнення досвіду, докладались величезні зусилля для організації "стаханівських" змін, дів, п'ятиденок і т.д. Проте після короточасних успіхів спостерігався спад виробництва з подальшим порушенням технології, перевитратою сировини, швидким спрацюванням устаткування. Робітники змушені були утягуватися у понаднормативну працю. "Рекорди" стаханівців стали основою для значного підвищення норм виробітку. За січень-квітень 1936 року в чорній металургії республіки було переглянуто 17,4 тис. галузевих норм. Освоєння нових норм вимагало тривалого часу. Процес цей був складним і суперечливим. На перших порах він супроводжувався падінням виробництва і зменшенням числа стаханівців. До початку 1937 року на донецьких металургійних підприємствах із 244 сталеварів нові технічні норми освоювали лише 76 чоловік.

Підсумовуючи відзначимо, що різноманітні форми трудового змагання робітничого класу надали надзвичайно важливу підтримку сталінському керівництву у напруженні темпів індустріалізації. Фактично головним (якщо не єдиним) об'єктом соціалістичного змагання залишалось виконання і перевиконання виробничих планів.

У заключенні підведені підсумки дослідження, сформульовані загальні висновки.

Основні положення дисертації викладені в таких публікаціях автора:

1. Правофланговий електрометалургії. Очерк истории Запорожского ордена Октябрьской революции и ордена Трудового Красного Знамени электрометалургического завода "Днепро-спецсталь". - Днепропетровск, 1988. - С.9-31.

2. Энергетика Запорожья: история и современность. - Запорожье, 1988. - С.3-14.

3. Строительство и реконструкция металлургических предприятий Украины в годы социалистической индустриализации (1926-1937 гг.) // Молодежь и актуальные проблемы исторической науки. Тезисы общественно-политических чтений, посвященных 70-летию комсомола Украины. 7-9 июня 1989 г., г.Черновцы -К., 1989. -С.151-153.

4. Історія фабрик і заводів як джерело соціалістичної індустріалізації (На прикладах металургійних підприємств України) // ІУ Республіканська наукова конференція з історичного краєзнавства. Тези доповідей і повідомлень.-К., 1989.-С.216-217.

5. Проблема кадрів металургів України у роки соціалістичної індустріалізації (1926-1937 рр.) // Молодь і актуальні проблеми історичної науки. Тези У суспільно-політичних читань 29-30 травня 1990 р., м.Київ.-К., 1990.-С.119-120.

6. Репресії 20-30-х років на промислових підприємствах Придніпров'я // У Всеукраїнська конференція "Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України" (жовтень 1991 р.). Тези доповідей та повідомлень.-К.-Кам'янець-Подільський, 1991.-С.291-292.

7. Запорожский коксохимический: Очерк истории завода.-Днепропетровск, 1991.-С.5-38.

8. Діяльність трудових колективів металургійних підприємств України у роки соціалістичної індустріалізації країни (1926-1937) // Питання історії СРСР.-Вип.36.-Харків, 1991.-С.55-60.

9. З історії масових виробничих рухів на металургійних підприємствах Придніпров'я у роки соціалістичної індустріалізації країни // Дослідження з історії Придніпров'я: соціальні відносини та суспільна думка. Збірник наукових праць.- Дніпропетровськ, 1991.-С.98-108.

10. Розвиток національних культур на промислових підприємствах України в 20-30-ті роки // Национальное своеобразие культур и литературы. Материалы межвузовской научно-практической конференции.- Измаил, 1992.-С.63.

О. М. Коваленко

Підписано до друку 17.02.1983 р, Формат 80х84/16

м. Запоріжжя, ВОП ОУС, зам, №157, тир. 100 пр.

47194

AB 26.768